

Súdna psychológia

1. Charakteristika súdnej psychológie

Výraz súdna psychológia nie je terminologicky ustálený. V širšom chápaní je stále ešte používaný ako ekvivalent či synonymum pre forenznú psychológiu vôbec. **V užšom chápaní zahŕňa psychologické stránky súvisiace so súdnym prejednávaním prípadu. Súdna psychológiu si je možné predstaviť ako súhrn poznatkov o psychologických faktoroch, ktoré sa uplatňujú v súdnej sieni.** Nové poznatky sú väčšinou čerpané z výskumov, ktoré sa opierajú o metódu experimentu. Uplatňujú sa 2 výskumné procedúry: laboratórny a terénny experiment. Laboratórne experimenty sú založené na simulácii súdneho prejednávania fiktívnych prípadov zvyčajne s dobrovoľníkmi z radov študentov. Terénne experimenty sa viac blížia realite a prebiehajú so skutočnými členmi poroty (senátu) na experimentálnych prípadoch alebo využívajú skutočné prípady v experimentálnej verzii. Zahraničná literatúra referuje i o výskumoch so skutočnými sudcami. V tomto texte vychádzame z užšieho významu termínu súdna psychológia.

V nasledujúcom texte pojednáme postupne o týchto vybraných témach:

- problematika osobnosti v kontexte súdnej psychológie
- komunikácia v súdnej sieni
- rozhodovací proces sudcu.

2. Osobnosť v kontexte súdnej psychológie

Do súdnej psychológie sa téma osobnosti premieta predovšetkým ako problematika osobnosti obžalovaného. Obžalovaní predstavujú špecifickú skupinu páchatel'ov, a to tých, ktorí boli stíhaní a obžalovaní. Platia pre nich poznatky generované o páchatel'och v rámci celej foreznej psychológie. Na tomto mieste upozorníme na skutočnosti, ktoré sú dôležité najmä z pohľadu hlavného súdneho konania a teda aj na profesiu sudcov.

V hlavnom súdnom konaní sa lomí rola obžalovaného. Od súdu odchádza obžalovaný:

- ako osoba oslobodená, na ktorú sa ďalej pozerá v trestnoprávnom zmysle ako na občana bez úhony, pretože skutok, ktorý mu bol kladený za vinu, mu nebol dokázaný alebo
- ako osoba odsúdená (obžalovanému je preukázaná vina a je mu uložený trest).

Fakt, že **sudcovia rozhodujú o osudoch ľudí** je teda očividný. Nejde však len o rozhodovanie o vine a treste. Podstatnú rolu hrá takisto psychologická stránka vystupovania sudcov v súdnej sieni. Ako v každej inej profesii môže i sudca vystupovať rôznym spôsobom a teda v tomto zmysle v rôznej role. Ako príklad je možné uviesť typické protipóly:

- **angažovaný, aktívny versus povrchný, pasívny prístup sudcu**
- **metodický, vecný versus šablónovitý, schematický prístup sudcu**
- **ľudský, zrelý, dynamický versus strohý, odt'ažitý prístup sudcu.**

Čitateľ si iste predstaví, že každý z vymenovaných prístupov vyvoláva iný imidž sudcu. Tento imidž podstatne ovplyvňuje (nielen) atmosféru konania v súdnej sieni. Je možné zhrnúť, že okrem rýdzo právnych úloh (vedenie výsluchu, hodnotenie dôkazov), je **neodmysliteľnou súčasťou roly sudcu i psychologické pôsobenie na prítomných v súdnej sieni.** Najmä pre obžalovaných, ktorí stoja prvýkrát pred súdom, je rituál hlavného pojednávania emocionálne silne nabitou udalosťou, ktorá ich môže v ďalšom vývine značne ovplyvniť a to v pozitívnom i negatívnom smere. **Sudca môže svojim vystupovaním v prípade preukázanej viny páchatel'a prispieť taktiež k pokániu obžalovaného, teda k prejavu ľútosťi, prijatia viny a pod.** Záleží práve na vystupovaní sudcu a taktiež na osobnosti obžalovaného. Ďalej ponúkame orientačnú klasifikáciu štyroch základných typov

osobnosti obžalovaných. Túto orientačnú typológiu môžu sudcovia využiť pri svojich úvahách, ako sa pripraviť na psychologické pôsobenie voči konkrétnemu obžalovanému.

1. Socializovaný typ

Obžalovaný tohto typu nazbieral v priebehu svojej životnej cesty dostatočný sociálny kapitál, má utvorené sociálne väzby, disponuje morálnymi hodnotami a primeranými životnými aspiráciami. Spáchaný skutok má skôr epizodický charakter, vybočuje z doterajšej životnej cesty a jeho motivácia je priehľadná, je možné ju pochopiť i z pohľadu vonkajších posudzovateľov (napr. silné situačné tlaky, nedbalostné pozadie, pôvodne nezreteľné zákonné dôsledky konania, potlačenie predstavy o kriminálnej povahe konania). Najlepšie vystihuje osobnosť obžalovaného tohto typu prívlastok normálny. Ide o osobnosť, na ktorú sa vzťahujú všeobecné poznatky psychológie o správaní a prežívaní. Konkrétne to napr. znamená, že myšlienkové pochody a vôbec dynamika prežívania (city) sú zrozumiteľné, fungujú primárne i sekundárne potreby tak, ako ich poznáme z výkladu psychológie, svedomie je utvorené a reakcie na spáchaný trestný čin zodpovedajú bežným predstavám (ľútosť, smútok, obavy o ďalšiu životnú cestu, otrasené sebavedomie, úzkostné očakávanie reakcie okolia a pod.). Podľa uvedených príznakov je možné socializovaný typ v praxi celkom spoľahlivo rozpoznať. Jednanie s týmto páchatelom nebýva ťažkým orieškom. Kontakt s ním je možné nadviazať spravidla ľahko a oslovujú ho prvky, ktoré u iných typov zlyhávajú, napr. apelácia na morálne hľadiská, apelácia na citové väzby k blízkym ľuďom, stimulácia kladných vlastností jeho osobnosti a pod. Prognóza nápravy býva u tohto typu priaznivá.

2. Psychopatický typ

Predstavuje v určitom slova zmysle protipól socializovanému typu. Osobnosť týchto obžalovaných vybočuje z normálu. Psychopatický typ myslí a cíti inak, než väčšina (slušných, konformných) ľudí. Uznáva vlastné zásady a pravidlá konania.

Do psychopatického typu spadá rôznorodá skupina obžalovaných, pre ktorých je spoločné úporné odmietanie viny, presúvanie zodpovednosti za svoje konanie na okolie či obeť a pesimistická prognóza ohľadne napravitel'nosti a resocializácie vôbec. Psychopati delia svet na slabých a silných jedincov. Podľa nich je prirodzené, že slabí jedinci sa stávajú korisťou silnejších. Je to ich problém. Ak sú títo páchatelia zaistení, mali proste smolu, opustilo ich šťastie. Nabudúce musia postupovať lepšie, nesmú opakovať „chyby“. K tomu patrí i úvaha, že nabudúce je treba „eliminovať“ riziko zaistenia, teda i svedkov, poškodených. Všeobecne sa u tohto typu obžalovaného predpokladá značný podiel osobnosti na kriminálnom konaní. Osobnosť (jej temperamentové a charakterové vlastnosti a črty) zohrávajú výraznú rolu, a to ako v motivačnej konštelácii, tak aj v spôsobe spáchania trestného činu. Naopak, situačné faktory ustupujú do pozadia. Termín psychopatia pochádza zo systému pre klasifikáciu duševných porúch. Odborne sa psychopatia označuje ako porucha osobnosti a správania. **Výrazom porucha sa tu myslí okolnosť, že niektoré vlastnosti, ktoré bežne nachádzame u psychopata, chýbajú** (napr. u anetickej psychopatie ide o vymiznutie vyšších citov) **alebo sú príliš intenzívne** (napr. agresívny psychopat má nadmerne vystupňovanú agresivitu, explozívny psychopat trpí prílišnou výbušnosťou). V odbornej literatúre sa skôr rovnako objavoval pojem sociopat. Výraz sociopat má svoj pôvod v skorších názoroch anglosaskej školy a používal sa iba pre tie formy psychopatie, ktoré sa prejavujú odmietaním, nerešpektovaním a porušovaním rôznych sociálnych noriem. Takýto jedinec síce veľmi dobre pozná záväzné normy a vyzná sa i v zákonoch, ale osobne ich „necíti“, teda vo svojom správaní ich ignoruje, nevníma ich ako záväzné. Jednoducho povedané používa druhých ľudí na uspokojovanie svojich potrieb. Súčasná oficiálna klasifikácia duševných porúch používa namiesto výrazu sociopatia označenie dissociaľna porucha osobnosti a správania.

V rámci kriminálnej populácie je opakovane zisťované veľké zastúpenie psychopatov. Niektorí psychopati sa síce môžu vďaka svojej osobnostnej predispozícii stať zatvrdnutými

kriminálnikmi, ale na druhej strane je mnoho páchatel'ov, ktorí sa nevyznačujú žiadnym príznakom psychopatie, nemajú zvýšenú impulzivitu ani agresivitu, ich svedomie je utvorené, poznajú i hlboké citové vzťahy, sú schopní korigovať svoje správanie na základe skúseností a pod. Súčasne je treba prihliadať na zvláštnu skupinu tzv. recidivistov (viacnásobných páchatel'ov). **Všetky štúdie zhodne konštatujú veľký počet psychopatov medzi recidivistami.** Je preto možné vychádzať z poznatkov, že pravdepodobnosť psychopatického založenia osobnosti je u recidivujúceho páchatel'a skutočne značná.

Jednanie s psychopatmi je ťažké v bežných životných podmienkach a tým viac potom v závažných situáciách vznikajúcich v súvislosti s uplatňovaním práva. Vďaka oploštenej emocionalite, vystupňovanému egocentrizmu a narušenému svedomiu zlyhávajú u týchto obžalovaných postupy kladnej stimulácie, apelácia na morálne hodnoty, svedomie, pocity viny a pod. Dobrá vôľa zo strany činiteľov práva býva naopak interpretovaná ako prejav slabosti. Každé zaváhanie, nedôraznosť a nedôslednosť, napr. pri výsluchu, býva okamžite využívané na vlastný subjektívny prospech. Inteligentný páchatel' tohto typu môže priebeh výsluchu manipulovať a odvádzať pozornosť od kľúčových otázok, najmä ak sa stretne s neskúseným partnerom (vyšetrovateľom, sudcom) na strane druhej.

3. Neurotický typ

Osobnosť obžalovaného je nápadná tým, že sa v nej vyskytujú silnejšie a slabšie neurotické príznaky (zvýšená úzkosť, dráždivá slabosť, neurovegetatívne poruchy, depresívne ladenie, hysterické reakcie, nutkavé vtieravé predstavy a úkony atď.). Je prirodzené, že neurotické prvky osobnosti príznačným spôsobom vchádzajú i do kriminálneho konania. Premietajú sa do motivácie a do spôsobov spáchania. Čo to konkrétne znamená? Pokiaľ ide o motiváciu, bežne sa uvádza, že kriminálne konanie je dôsledkom nevyriešených emocionálnych konfliktov, najčastejšie v rodine či blízkom okolí. Typický neurotický páchatel' je totiž mladistvého a mladého veku, pochádza spravidla zo stredných sociálnych vrstiev či presnejšie povedané z vrstiev, ktoré sú dobre materiálne zaistené. Kriminálne konanie je spravidla protestom proti rodine, nesmeruje ani tak proti spoločnosti ako skôr proti vlastnej rodine (reakcia na prehliadanie otcom, mrzutosť na matkinu dominanciu, netrpezlivosť vyplývajúca z predĺžovanej závislosti od rodičov, frustrovaná potreba sociálneho uznania a citového zázemia, pocity viny a pod.). Preto býva neurotický typ rovnako označovaný ako emocionálne narušený, emocionálne nestabilný jedinec. Čin je spravidla reakciou na kumuláciu situačných faktorov, ktoré obžalovaný vnímal ako stresové. Preto taktiež neurotický typ ľutuje skôr sám seba než obeť, ktorý spôsobil ujmu. Pokiaľ ide o spôsob spáchania, predpokladá sa určitý typický rukopis neurotického páchatel'a. K nemu napríklad patrí amatérske uskutočnenie, zanechanie zreteľných stôp, chaotický útek z miesta činu a neúčelný či neinštrumentálny charakter konania v tom zmysle, že neurotický delikvent kradne bez toho, aby ukradnuté predmety skutočne potreboval či po nich inak túžil, prostituuje bez toho, aby bol na tento zdroj príjmov odkázaný a pod. Je však treba zdôrazniť, že žiadny z vymenovaných znakov nie je nepopierateľným dôkazom toho, že ide o neurotický typ páchatel'a. Je ich treba posudzovať ako určité príznaky, ktoré však vyžadujú overenie, napr. formou psychologického vyšetrenia jedinca na báze znaleckej činnosti.

Jednanie a zaobchádzanie s neurotickým typom je prirodzene o niečo komplikovanejšie, než v prípade socializovaného typu. Zdôrazňuje sa predovšetkým pozitívna atmosféra a jednoznačná komunikácia. Neurotický prvopáchatel' spravidla ocení, keď z celkového kontaktu vyplýva, že chápeme jeho čin ako osudové potknutie sa. Nie je vhodné, aby v ňom vznikol pocit, že je odmietaný (odpisovaný) ako človek. Väčšina týchto páchatel'ov disponuje fungujúcim svedomím. Preto je možné sa odvolávať na morálne hodnoty a normy, tzn. apelovať na kladné stránky osobnosti. Je však nutné kalkulovať s určitými „trhlinami“ vo svedomí, konkrétnu povahu ktorých naznačuje vyšetrovaný skutok.

Tieto trhliny umožňujú inak konformnému jedincovi uskutočniť konkrétne kriminálne konanie bez brzdiacich pocitov viny a nekalosti.

4. Mentálne retardovaný typ

Ide o typ páchatel'a, osobnosť ktorého sa vyznačuje nízkou inteligenciou. Jeho všeobecné rozumové schopnosti sú nižšie, než je obvyklé (často je diagnostikovaná inteligencia v pásme mentálnej subnormy alebo ľahkej debility). Inak povedané, ide o „**primitívnu osobnosť**“ a tomu zodpovedá i obraz, ktorý poskytuje jeho trestná činnosť. Nebýva premyslená, je pre ňu príznačná jednoduchosť a priamočiarosť. Mentálne nedostačivý typ sa často dopúšťa násilnej trestnej činnosti, býva páchatel'om sexuálnych útokov proti inadequate objektom (deti, zvieratá), pri skupinovej trestnej činnosti býva vykonávatel'om nápadov a iniciatív iných.

Rozpoznať tohto páchatel'a býva ľahké. Nízkou rozumovú vybavenosť nie je možné prehliadnuť, napr. na spôsobe vyjadrovania sa. Používa obmedzenú slovnú zásobu, jednoduché vety, skôr opisuje, nie je schopný vhl'adu do motivácie druhých a často nie je schopný verbalizovať ani vlastné pohnútky. Z hľadiska jednania s ním je treba upozorniť najmä na riziko zvýšenej sugestibility. U mentálne nedostačivého typu sa všeobecne predpokladá väčšie ovplyvniteľnosť v zmysle nekritického spontánneho preberania názorov druhých. Pre výsluch to predstavuje nezanedbateľné riziko.

Vo forenznej psychológii je v rámci všeobecnej typológie páchatel'ov uvádzaný ešte psychotický typ, tj. páchatel', ktorý v dobe spáchania trestného činu trpí najťažším variantom duševných porúch spadajúcich do kategórie psychóz (napr. schizofrénia, paranoia). Ak sa dopustí psychotik kriminálneho činu, ide väčšinou o násilné trestné činy. Na prvý pohľad je spáchaný čin nápadný svojou bizarnosťou, nezrozumiteľnosťou a nie výnimočne aj svojou brutalitou. To všetko platí i o motivácii, ktorá je nečitateľná, zvrátená, nepochopiteľná normálnymi meradlami (napr. psychotik zavraždí vlastné deti, aby ich ochránil pred vysávaním prostredníctvom lúčov z cudzej planéty alebo pretože ich vidí ako roboty). Uvedené príznaky sú vždy zásadným dôvodom skúmania, že ide o psychotického páchatel'a, je exkulpaný na základe zistenej nepríčetnosti v dobe spáchania činu. Nasledujú kroky typu ochranných opatrení ako napr. ochranná liečba.

Pokiaľ ide o osobnosť poškodených v súdnej sieni, je možné v stručnosti uviesť nasledovné. Psychológiou obetí trestných činov sa zaoberá relatívne samostatná disciplína – viktimológia. Vysvetľuje, čo to znamená pre bežného človeka stať sa obeťou trestného činu. Odborne povedané, študuje problematiku viktimácie, dynamiku prežívania ujmy, ale taktiež napríklad okolnosti, ktoré rozhodujú o dopade trestného činu na obeť. Pre sudcu je dôležité si uvedomiť, že pre poškodeného môže byť stretnutie s obžalovaným v súdnej sieni značne traumatizujúcim zážitkom. To platí najmä pre tzv. zvlášť zraniteľné (vulnerabilné) obeť. K nim patria všeobecne deti a seniori v role poškodených a ďalej obeť niektorých zločinov (znásilnenie, sexuálne zneužívanie, lúpežné prepadnutie). Citlivý a taktný prístup sudcu k výsluchu týchto svedkov / poškodených v súdnej sieni hrá dôležitú rolu.

1. 3. **Psychologické aspekty súdneho konania**

Skúmanie psychologicky významných okolností a dejov v súdnej sieni je relatívne novou záležitosťou. Až v 70. rokoch 20. storočia sa začala zaujímať o analýzu súdneho konania sociológia a kriminológia. Výskumy konštatovali, že právne normy nepostačujú na úplné vysvetlenie toho, ako sudca jedná a postupuje v jednotlivých prípadoch. V odbornej verejnosti to spustilo diskusiu o tzv. kriminálnych faktoroch, ktoré vchádzajú do diania v súdnej sieni. Táto diskusia otvorila cestu pre výskum v rámci súdnej psychológie.

Väčšina poznatkov pochádza z právneho prostredia USA. Vysvetľuje sa to mimo iného odlišným chápaním tamojšieho trestného procesu, ktorý je označovaný ako „adversary system“ (tzn. odporovací). **Psychologicky vzaté v ňom dominuje konflikt medzi dvoma**

súperiaciami stranami, ktoré jednostranne hája svoj záujem. Takéto chápanie otvára väčší priestor pre psychologické prvky než tzv. „inquisitory system“ (tzn. inkvizitný), ktorý sa uplatňuje vo väčšine zemí Európskej únie.

Pre názorné pochopenie psychologického prístupu k daniu v súdnej sieni je možné ako príklad uviesť **rolu obhajcu**. Pri rešpektovaní všetkých pravidiel, ktoré vymedzujú správanie obhajcu v súdnej sieni, je možné uplatniť rôzne prístupy k tejto role. I laik v role pozorovateľa v súdnej sieni postrehne rozdiely napr. v **zaínteressovanosti na prípade**, všimne si odlišný spôsob argumentovania, ofenzívne či defenzívne pôsobenie obhajoby atď. V súdnej sieni sa uplatňujú javy interpersonálnej percepcie (napr. prvý dojem), komunikácia a interakcia (ovplyvňovanie).

V rámci hlavného konania dochádza v súdnej sieni k rôznym interakciám medzi sudcami a ďalšími účastníkmi (svedkovia, obžalovaný, prokurátor, obhajca, znalci). Účastníci sa obvykle snažia presvedčiť sudcu o svojej „story“, teda o určitom opise skutku či určitej verzii priebehu činu. V súdnej sieni sa teda odohráva **rad dejov**, ktoré všeobecne spadajú do záujmovej sféry sociálnej psychológie. Za všetky menujme napríklad tému **ovplyvňovania, vytváranie a zmeny postojov alebo vytváranie dojmu**.

V súčasnej súdnej psychológii je venovaná značná pozornosť najmä faktorom, od ktorých závisí, že sudcovi sa javí svedok a jeho opis deja ako presvedčivý a vierohodný. Od tohto hodnotenia závisí potom i posúdenie dôkazov predložených obžalobou alebo obhajobou, ale taktiež celkový úsudok o priebehu činu a s tým súvisiaca otázka viny a trestu. Zo sociálno-psychologických výskumov je známe:

- sila argumentu presvedčiť druhú osobu súvisí s vierohodnosťou (statusom) osoby, ktorá argument použije
- atraktívne (čo do zovňajšku) a sympaticky vystupujúci ľudia pôsobia na druhých presvedčivejšie
- osoba, ktorá zdieľa rovnaké postoje a názory (napr. pochádza z rovnakej profesijnej, sociálnej a pod. skupiny) ako budúci hodnotiteľ, má na utváraní názoru hodnotiteľa väčší vplyv.

Uvedené poznatky síce nepochádzajú priamo zo súdnych siení, ale nie je dôvod principiálne spochybňovať ich platnosť i pre súdny kontakt. Tak je možné napríklad predpokladať, že dobrovoľne učinená výpoveď, ktorá by navyše mohla svedkovi priradiť, bude pôsobiť presvedčivo a bude jej prisudzovaný veľký význam.

O'Barr (1982) a jeho spolupracovníci uskutočnili výskumy priamo zamerané na realitu a súdnych sieňach. Zaujímalo ich, ako je treba prezentovať výpoveď, aby pôsobila presvedčivo a vierohodne. 10 mesiacov natáčali rôzne súdne konania na súde v Durham Country (Severná Karolína). Získali tak 150 hodín živých záznamov. Záznamy najskôr analyzovali z hľadiska rečového štýlu. Identifikovali 4 typické rečové štýly, ktoré sa vyskytovali v súdnych sieňach:

a) slabý či váhavý rečový štýl

V origináli je tento štýl označený ako „powerless či kraftlos“. Rečník pôsobí dojmom, že sa nechce, nevie alebo bojí presne vyjadriť. Používa často formulky ako „domnievam sa“, „zdá sa“. Používa vo svojom prejave zbytočné vsuvky, zaraďuje nič nehovoriace slovká alebo na otázky odpovedá taktiež v opytovacej forme. Proti tomuto štýlu stojí „pevný rečový štýl“. Pri váhavom rečovom štýle počujeme: „No, myslím, že sme boli, ako by sa to dalo povedať, niečo ako blízki kamaráti.“ V pevnom štýle znie táto veta: „Boli sme blízki priatelia.“

b) naratívny rečový štýl

Rečník volí obsiahne, epické, plynulé rozprávanie. Opakom je fragmentárne vyjadrovanie sa.

c) hyperkorektný rečový štýl

Nápadne sa odlišuje od bežného priemeru tým, že rečník formuluje nápadne precízne. Je však prítomný viac či menej zjavný sklon k devótnosti a servilite.

d) duetový rečový štýl

Rečník má sklon „vystupovať v duete“. Skáče do reči, hovorí chvíľu súčasne s druhou osobou. Objavuje sa najmä pri krížovom výsluchu.

Bádatelia zistili, že vierohodne a presvedčivo pôsobí najmä pevný rečový štýl. Tento výsledok sa potvrdil nezávisle od toho, či vypovedala žena alebo muž. Takýto výsledok sa dal očakávať. Zaujímavejšie sú preto ďalšie úvahy bádateľov. Podľa nich je váhavý (v origináli powerless) štýl v bežnom živote celkom typický pre ženy, čo by ich mohlo „psychologicky“ hendikepovať v situáciách, kde záleží na presvedčivosti vystupovania. U ostatných rečových štýlov neboli výsledky tak jednoznačné. Zdá sa však, že hyperkorektný štýl pôsobí skôr negatívne práve s ohľadom na vzbudzovanie dojmu, že hovoriaci sa chce zapáčiť, vlichotiť do priazne. Naratívny štýl buduje viac než fragmentárny.

V inej štúdií sa skúmala **presvedčivosť prokurátora** (štátneho zástupcu) a **obhajcu**. Ich roly pred súdom v opise „story“ sú závažnejšie, pretože vo svojich vystúpeniach rekonštruujú čin a podľa tejto rekonštrukcie potom kladú otázky. Pokusnými osobami potom boli v týchto experimentoch študenti. Ich úlohou bolo posúdiť pravdivosť opisu predkladanej histórie. Jednoznačne sa dokázalo, že hodnotenie o pravdivosti sa riadi jediným kritériom a to **štruktúrnou ambiguitou** (mnohoznačnosťou). Čím jednoznačnejšie a prehľadnejšie bol príbeh podaný, tým pravdivejšie pôsobil. Hovoriaci musí pritom dbať ako na jednoznačnosť priebehu deja, tak na jednoznačný opis vzťahov medzi aktérmi. To prakticky znamená, že pri hľadaní pravdy pred súdom nehrá rolu ani tak jednotlivá okolnosť v argumentácii prokurátora (štátneho zástupcu) či obhajcu. Záleží na tom, akú celkovú verziu o kritickom deji ponúka. Čím je ich verzia prehľadnejšia, pádnejšia, tým väčšiu šancu majú spochybníť verziu toho druhého. Je pochopiteľné, že renomovaný obhajca, ktorý vo svojej kancelárii zamestnáva rad expertov, predloží skôr plausibilnú alternatívnu verziu, než napríklad obžalovaný, ktorý sa obhajuje sám.

Z množstva výskumných záverov sa zmienime ešte o dvoch poznatkoch, ktoré sú označované ako „efekt“ očkovania“ a „efekt prvej a poslednej informácie“.

Efekt očkovania rieši problém ako znížiť váhu argumentov protistrany. Odporúča sa predpovedať a zapracovať pravdepodobné argumenty protistrany do vlastnej reči pred súdom. Ľudové príslovie hovorí výstižne: „Vziať druhému vietor z plachiet“. Vo všetkých experimentoch na túto tému sa cítili porotcovia silne ovplyvnení a presvedčení vystúpením, ktoré predpovedalo argumenty druhej strany.

Efekt prvej a poslednej informácie je v psychológii komunikácie už dlho. Efekt prvej informácie postuluje, že v rade predkladaných informácií prisudzuje príjemca najväčšiu váhu tej, ktorá zaznela ako prvá. Efekt poslednej informácie predpokladá to isté, ale pre argument, ktorý zaznel ako posledný. V súdnej sieni by pôsobenie efektu prvej informácie psychologicky zvýhodňovalo žalujúcu stranu. Výskumníci preto chceli zistiť, či tieto efekty skutočne fungujú aj v súdnej sieni a v akej miere. Súčasné poznatky nasvedčujú skôr tomu, že väčší význam má efekt poslednej informácie. Zdá sa, že v určitom psychologickom zvýhodnení je možné uvažovať o strane, ktorá vystupuje na hlavnom pojednávaní ako posledná. Efekt prvej informácie je v severoamerickom súperiacom systéme takmer neúčinný. Rad bádateľov však usudzuje, že v kontinentálnej tradícii inkvizičného systému tomu môže byť inak. Domáce európske výskumy zatiaľ nie sú k dispozícii.

1. 4. Rozhodovací proces sudcu

Rozhodovací proces sudcu sa riadi patričnými zákonmi. Predložené dôkazy hodnotí sudca podľa vnútorného sudcovského presvedčenia. Napriek tomu ide o rozhodovací proces, živého človeka, ktorý nie je možné bezozvyšku zalgoritimizovať cestou zákonov. Navyše je

treba explicitne upozorniť na široké spektrum sudcovského rozhodovania. Sudca vynáša svoje rozhodnutia nielen na konci hlavného pojednávania, ale taktiež pred ním, v jeho priebehu i po ňom. Už na začiatku trestného konania napríklad rozhoduje o vzatí obvineného do vyšetrovacej väzby.

V priebehu súdneho konania rozhoduje sudca napríklad o výsluchu poškodeného bez alebo s vylúčením verejnosti, o pribratí ďalšieho znalca a pod. Po hlavnom pojednávaní rozhoduje napr. o podmienenej prepustení a pod.

Psychologické skúmanie rozhodovacieho procesu sudcov nie je samoúčelné. Jeho zmyslom je získať plné poznatky o psychologickom pozadí, ktoré sprevádza rozhodovanie sudcu a tieto poznatky potom využiť v odbornej príprave sudcov. Ide o kultiváciu profesionálneho rozhodovania sudcov tak, aby príjem, spracovania i vyhodnocovanie právne relevantných informácií boli očistené od prirodzených nepresností a zdrojov skreslenia.

Väčšina psychologických výskumov sa zameriava na rozhodovanie sudcov o výmere trestu. Veľký počet z nich skúma vplyv dvoch faktorov a to: charakteristiky činu a charakteristiky páchatel'a. K tomu niektoré ukážky.

Výška sankcie a sociálne postavenie obžalovaného

Vplyv sociálneho postavenia obžalovaného je faktorom, ktorý bol a je skúmaný v mnohých psychologických experimentoch. Bádania sa zaujímajú o súvislosti medzi výškou trestu a sociálnym zaradením súdeného. Výskumy naznačujú, že miera stanovenej sankcie sa v určitom rozpätí líši v závislosti od toho, z akej sociálnej vrstvy obžalovaný pochádza a aký život vedie. Ak je známe, že páchatel' vedie usporiadaný život, býva jeho čin chápaný ako skôr situačný a nepripravovaný, zatiaľ čo v opačnom prípade je kvalifikovaný ako logické vyústenie prekriminálneho vývinu (labeling). U sociálne nižších tried je podľa výsledkov výskumov zhruba 7x vyššia tendencia sudcov konštatovať neusporiadaný životný štýl i na základe drobných indícií, než u obžalovaných z vyšších spoločenských vrstiev. V ďalšom experimente na túto tému posudzovali skutoční sudcovia fiktívne prípady krádeže s páchatel'mi z rôznych sociálnych vrstiev. Stanovená výška trestu sa nelíšila v závislosti od sociálnej triedy (napr. obžalovanému architektovi a stavebnému robotníkovi bola vymieraná rovnaká výška trestu), líšila sa však v tých fiktívnych prípadoch, kedy obžalovaný pochádzal z rovnakej vrstvy a rozdiel spočíval v riadnom či neusporiadanom životnom štýle. Šírka rozpätia stanovenej sankcie sa v týchto fiktívnych prípadoch pohybovala od peňažitých trestov až po trest odňatia slobody.

Privátne hypotézy o spravodlivom svete

Privátne hypotézy sú v psychológii radené do tzv. implicitných teórií, tj. spontánnych, nie vždy uvedomovaných názorov, ktoré ovplyvňujú naše sudy o ľuďoch, veciach, udalostiach. Súčasná psychológia ich zahŕňa pod koncepcie „atribúcie“. **Atribúcia znamená prisudzovanie príčin.** Výskumy atribúcie nazerajú na pokusné osoby ako na laických, intuitívnych vedcov a skúmajú práve utváranie a fungovanie ich súkromných teórií o širokom spektre dejov vrátane spravodlivosti, trestu a pod.

Hypotéza o spravodlivom svete bola testovaná na pojednávaní prípadov znásilnenia. Americkí súdni psychológovia došli k záveru, že celkom bežne, ale neuvedomovane sú mladé dievčatá, vydaté ženy a rozvedené obe vnímané odlišne čo do ich „ctihodnosti“. Rozvedené ženy pôsobia psychologicky (tzn. bez toho, aby existovali potvrdzujúce skutočnosti ako menej ctihodné, než mladé dievčatá). Pri rozhodovaní vo fiktívnych prípadoch znásilnenia sa budúci právniky klonili k vyšším trestom, keď v role obe znásilnenia bola mladá žena. Avšak pri rovnakej povahe činu spáchanom na rozvedenej žene naopak vykazovali nápadnú zhovievavosť voči páchatel'ovi.

Okrem týchto očakávaných výsledkov priniesli experimenty i zaujímavé zistenia o tendencii očierňovať obeť znásilnenia. Práve v prípadoch, keď bola znásilnená mladá slobodná žena, prichádzali porotcovia k presvedčeniu o vyššej miere jej spoluúčasti na genéze zločinu, bez toho, aby tomu nasvedčovali pádne skutočnosti. Výskumníci vysvetlili tento jav zmienenou vierou v spravodlivý svet. Predstava, že slušná, seriózna osoba sa stane obeťou znásilnenia je z rozpore s vierou (tiež ilúziou) spravodlivého sveta. Ak táto ilúzia tvorí dôležitú komponentu hodnotového systému osobnosti, je vnímaný rozpor prežívaný ako nepríjemný. Ten môže porotca odstrániť tým, že obeť očierni (provokovala, správala sa vyzývavo, nebránila sa apod.). Inak povedané, pripisuje obeti bez podloženia faktami negatívne charakteristiky, čím zostáva ilúzia spravodlivého sveta zachovaná.

Problém zavinenia, miery spôsobenej ujmy a odškodnenie

Ide o tri momenty, väzbám ktorých sa výskumy súdnej psychológie venujú s veľkou obľubou. Analyzujú, ako sa ich rôzne konštelácie premietajú do sudcovského rozhodovania. Ukazuje sa, že rozhodovací efekt týchto troch položiek je rôzne silný. Veľký vplyv má plné odškodnenie obete. V experimentálnej situácii vždy dramaticky znížilo výšku sankcie a to bez ohľadu na mieru spôsobenej ujmy a dokonca i bez ohľadu na mieru zavinenia (úkladný či skôr situačný zločin).

Moderné výskumy zostávajú pri probléme „povaha a výška trestu“, ale opúšťajú paradigmu založenú na overovaní vplyvu mimoprávných (extralegálnych) faktorov ako je sociálne postavenie páchatel'a na rozhodovanie sudcov. Obracajú pozornosť na inú tému: **ako je možné vysvetliť, že vo veľmi podobných prípadoch dospievajú rôzni sudcovia k rôznym výrokom o treste.** Kanadský výskumný tím dospel v tomto ohľade k provokatívnemu záveru: **pre predpoveď, ako súd rozhodne, nie je dôležité poznať objektívne fakty prípadu, ale naopak, subjektívne predstavy sudcu o danej kauze.** Mnohé zahraničné výskumy sudcov priniesli množstvo poznatkov, ktoré je možné zhrnúť nasledovne. Znaky ako vek, pohlavie, religiozita, politická orientácia, pôvod, nemajú zásadnejšiu váhu. Tým sa nepotvrdil ani rozšírený mýtus, podľa ktorého sudkyňa vynáša prísnejšie tresty, než ich kolegovia, muži. Ani rôzne skúmané psychologické charakteristiky ako napr. kognitívna komplexita „locus of control“ nevysvetľujú rozdiely medzi sudcami v rozhodovaní o treste.

Výskumy naopak naznačujú, že rozhodujúcu rolu majú premenné v úzkej relácii k samotnému trestu. Konkrétne ide o osobné predstavy (teórie, atribúcie) sudcov na:

- **ciele trestu**
- **účinnosť trestov**
- **hodnotenie závažnosti deliktu**
- **príčiny kriminality všeobecne i v konkrétnom prípade** (tj. atribúcia o príčinách kriminality).

Na záver poznamenávame, že poznatky z výskumov o komunikácii v súdnej sieni a výstupy zo skúmania procesov rozhodovania sudcov sú využívané pre vzdelávacie programy tejto profesijnej skupiny.

Otázky:

1. Čím sa zaoberá súdna psychológia?
2. Aké spôsoby prejavu sudcu poznáš? Vymenuj ich a vysvetli.
3. K čomu má viesť psychologické pôsobenie sudcu v súdnej sieni? Aké pocity má vyvolať v odsúdenom?
4. Ako sa správa socializovaný typ v súdnej sieni a ako treba s ním jednať?
5. Ako sa správa psychopatický typ v súdnej sieni a ako treba s ním jednať?
6. Ako sa správa neurotický typ v súdnej sieni a ako treba s ním jednať?
7. Ako sa správa mentálne retardovaný typ v súdnej sieni a ako treba s ním jednať?
8. Ako vníma súdna psychológia psychotický typ?
9. Od akých faktorov závisí presvedčivosť svedka?
10. Aké rečové štýly, ktoré sa vyskytujú v súdnej sieni poznáš? Vymenuj ich a vysvetli.
11. Čo je to štruktúrna ambiguita (mnohoznačnosť)?
12. Čo je to efekt očkovania?
13. Čo je to efekt prvej a poslednej informácie?
14. Čím sa riadi rozhodovací proces sudcu?
15. Ako vplýva sociálne postavenie obžalovaného na rozhodovanie sudcu?
16. V rámci privátnych hypotéz o spravodlivom svete, čo je to atribúcia a ako vplýva na rozhodovanie sudcu?
17. Ako vplýva zavinenie, miera spôsobenej ujmy a odškodnenie na rozhodovanie sudcu?
18. Ktoré premenné zohrávajú rozhodujúcu úlohu v procese rozhodovania sudcu?